

De Tichelberg bij Onstwedde

Een vluchtheuvel voor de natuur

Kees Siderius, Wim Weijman

In 1975 werd door de provincie Groningen en Staatsbosbeheer in het kader van een ruilverkaveling in Oost-Groningen een vegetatiekartering uitgevoerd. Daarbij stuitte men op een gebiedje met een zeer uitgebreide en bijzondere vegetatie. Deze plek ten zuidoosten van Onstwedde, 'de Tichelberg' genoemd, wordt sindsdien door Staatsbosbeheer beheerd. Vervolgens is hier een van de eerste natuurontwikkelingsprojecten in Noord-Nederland gecreëerd.

Het natuurreservaat De Tichelberg ligt op de zuidhelling van een oude stuwwal en is nu ongeveer 10 ha groot. Het gebied kent grote natuurwetenschappelijke, landschappelijke en cultuurhistorische waarden. De vegetatiekartering in 1975 bracht aan het licht, dat De Tichelberg de groeiplaats vormt van 150 soorten hogere planten, alsmede 40 mossen, waaronder enkele weinig bekende soorten. Vooral de abiotische omstandigheden - hooggelegen zandige leemgronden met potklei in de ondergrond - zijn van belang voor het voorkomen van een relatief groot aantal plantensoorten en mossen.

Tijdens het vegetatieonderzoek werden vooral op de hoog-laag gradiënt van oude vergraven leemputjes bijzondere plantensoorten en mossen gevonden, zoals klokjesgentiaan en goudkorstmoss.

Afgraven

Bij overname van het gebied heeft Staatsbosbeheer bedongen, dat de bouwvoor van enkele akkers die binnen het terrein lagen zou worden afgegraven. In augustus 1980 is hier zodoende gemiddeld 25 cm grond weggehaald. Onderzoek had uitgewezen, dat de ondergrond van pleistocene oorsprong was in wisselende samenstelling van zand, lemig zand en keileem. Deze samenstelling is interessant voor de ontwikkeling van bepaalde natuurwaarden. Het afgraven van de grond gebeurde heel voorzichtig: de graafmachine werkte van achteren naar voren door het veld. Zodoende werd de vrijkomende pleistocene ondergrond van zand en keileem niet door de machines platgereden. In de praktijk bleek, dat de ene kraanmachinist voor dit werk meer gevoel had dan de andere.

Staatsbosbeheer ging uit van het idee, dat

alleen bij het verwijderen van de bouwvoor een nieuwe biotoop voor bijzondere natuurwaarden - minder algemene tot zeldzame planten- en diersoorten - zou ontstaan. Nu, na 14 jaar, kan worden vastgesteld, dat deze argumentatie juist was.

Meerdere regionaal en landelijk zeldzame hogere en lagere plantensoorten hebben zich inmiddels in De Tichelberg gevestigd, zoals waterpostelein in waterhoudende leemputjes en zelfs het bladmosje *Ditrichum lineare*. Dit mos is in heel Nederland zeldzaam en werd in de vorige eeuw voor het laatst in deze buurt gesignaleerd.

Maanlandschap

Na oplevering (in 1980) heeft het terreintje het aanzien van een miniatuur maanlandschap. Op een enkel restantje zwarte bouwvoor en de bodem van een voormalige greppel na zijn de zand- en leemkleuren dominant. Vele kleine en 34 grote zwerfstenen geven het geheel een extra dimensie, waarbij de pleistocene oorsprong zich niet verloochent.

Vanaf het begin heeft Staatsbosbeheer met grote regelmaat de ontwikkeling van flora en fauna gevolgd. Nauwgezet zijn de veranderingen beschreven. Enkele fragmenten uit de verslagen. *April 1981*. Er is nog nauwelijks begroeiing. Alleen de restanten zwarte bouwvoor herbergen enkele gras- en kamillesoorten. Het kunstmatig verkregen terreintje krijgt meer en meer een natuurlijk aanzien door neerslag en erosie. In de leemhoudende grond zijn veel diersporen te zien van ondermeer wezel, haas, vos, ree,

vogels en muizen.

Augustus 1981. De diepere leemputjes houden water en bieden plaats aan schrijvertjes. Op de nat-droog zones plaatselijk veel kiemplantjes van wilgen. Al 40 plantensoorten hebben zich weten te vestigen. Op de lemig zandige delen groeien ondermeer rode schijnspurrie en purpersteeltje. Een

◀ Zwerfkeien op de Tichelberg, augustus 1980

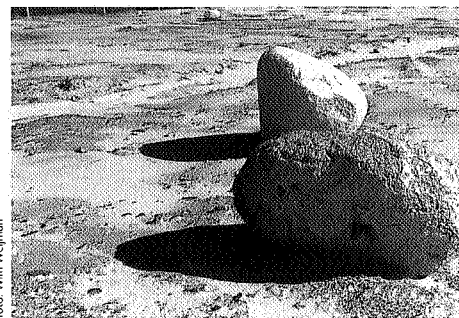

Foto: Wim Weijman

aantal zwerfkeien zijn door het publiek weggehaald ter decoratie van woning of boerderij. *September 1982.* Steeds meer kiemplantjes van wilgen en berken. De eerste zaailingen zijn al fors gegroeid; geoorde wilg gem. 60 cm en berken tot 1-1,5 m. hoog. Verder nog steeds sporadisch gegroeid. Enkele erosiegeultjes van de hoge zuidzijde naar de lage noordzijde, waarin veel vormrijke vuursteentjes bloot spoelen. *Mei 1983.* Broedgeval kleine plevier. Voorjaar koud en nat; wilgen en berken nog maar weinig hoger dan september vorig jaar. Reeds meerdere mossorten op het lemige zand. Al ongeveer 50 plantensoorten waargenomen, waaronder stekelbrem en tormentil.

Augustus 1985. Regenrijke zomer waardoor de vegetatie fors toenam, maar ook de waterstand in de leemputjes, zodat veel vegetatie van droge standplaatsen inundeerde. Vooral de grassen zijn sterk toegenomen, met name struisgrassen. Enkele pollen pitrus sterven af, terwijl zich in de afstervende pollen grassoorten vestigen als de gestreepte witbol. Vooral de haarmossen hebben zich sterk uitgebreid (dekens) en de onbegroeide gedeelten zijn bedekt met een soort viltwier (zwartbruin).

Alhoewel de zwarte zegge zich goed handhaaft, verdwenen veel vitale pollen hazezegge. Aan de randen van het terreintje plaatselijk toenemende vestiging van struikheide, dopheide en pilzegge. Eén vestiging van de grove den en van de boswilg. Gewone esdoorn, wilde lijsterbes, zomereik en ratelpopulier worden gevreten door de reeën en komen zodoende moeilijk aan de gang. Gewone esdoorn neemt niet toe. Zowel in 1984 als dit jaar broedde de kleine plevier in het terreintje.

Juli 1987. Op enkele zandige delen na nu overal veel opslag en flinke grazige plekken; pitrus sterft meer en meer af. Berken, vooral in de lage vochtige zone, tot 3 m en wilgen tot 1,5 m hoog. Leemputten houden vrijwel het gehele jaar water vast en bevatten ondermeer diverse soorten russen op de plas-drasdelen, evenals waterpostelein.

Sinds de afgraving hebben zich veel insecten, reptielen, kleine en grote zoogdieren in het

terreintje kunnen vestigen. Hoewel de kleine plevier vertrokken is, broeden er nu andere vogels: boompieper (3), grasmus (1), fazant (2), patrijs (1). Enkele minder algemene vogelsoorten strijken er neer op doortrek, zoals witgatje, watersnip, bokje en nachtzwaluw. Vanwege de aanwezige kleine zoogdieren verschijnen steeds meer roofvogels boven het terrein, zoals buizerd, sperwer, havik en smelleken.

Mei 1988. De grassen gaan nu duidelijk overheersen, terwijl de pitrus steeds verder afneemt. De vorming van berken-/wilgenbos zal bij niets doen op enkele plaatsen weldra een feit zijn. Ca. 70 plantensoorten, ca 15 bladmossen en 5 levermossen hebben zich blijvend op De Tichelberg gevestigd. Een interessante vraag is, hoe de mos-kruidlaag zich bij verdere bosvorming zal ontwikkelen.

Ponies

In 1992 zijn in het zuidelijke deel van het natuurgebied enkele hectares voormalig grasland aanvullend afgegraven. Er is minder bouwvoor afgegraven, omdat er geen leem door de zwarte grond mocht zitten, anders kon het niet verkocht worden. Op deze manier zijn er dunne laagjes voedselrijke zwarte bouwvoor (horizonten) achtergebleven, waarop zich een andere vegetatie komt. Enkele soorten die zich hier vestigden zijn knopig helmkruid en akkermunt.

▼ Ponies op de Tichelberg, februari 1994

Sinds 1991 wordt het gehele terrein extensief begraasd door enkele Shetland ponies. In het oudste vertichelde stuk 'stuurt' de vegetatie nu de ponies, er ontstaan paadjes waarlangs gegraasd wordt. Grote delen worden door de ponies niet betreden. Waar ze wel komen blijven open plekken in het landschap. De nieuwe hectares zijn nog open, hier 'sturen' de ponies de vegetatie. Duidelijk is dat ponies meer structuur maken in het landschap, doordat ze niet overal grazen en alleen op bepaalde plaatsen poepen (zogenaamde latrines). Ter vergelijking: schapen en koeien grazen een heel gebied af, waardoor een meer monotoon beeld ontstaat. Door het natuurreservaat loopt een weg met wegroosters, zodat de ponies vrij de weg kunnen oversteken en het publiek oog in oog kan komen met deze winterharde beesten. Inmiddels - najaar 1994 - zijn ook enkele grove dennen uitgegroeid tot jonge bomen en kiemt de eik steeds vaker. De ontwikkeling van de vegetatie verloopt naar wens, waarbij biologen regelmatig verrast worden, zoals door het optreden van veenmossen op vochtige delen. Het natuurontwikkelingsproject De Tichelberg heeft aangetoond, dat ook een klein gebiedje belangrijke natuurwaarden kan herbergen. Er komen planten- en diersoorten voor die in Oost-Groningen (relatief) zeldzaam zijn. De hoop is, dat dergelijke soorten zich van hier uit weer verder over Westerswolden zullen (kunnen) verspreiden. ■

Wim Weijman is medewerker van Staatsbosbeheer Groningen

foto: Wim Weijman